

Kultura, identitet i kulturna participacija među srednjoškolcima u Hrvatskoj*

Benjamin Perasović

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska
e-mail: benjamin.perasovic@pilar.hr
ORCID: 0000-0002-5951-7931

Rašeljka Krnić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska
e-mail: raseljka.krnic@pilar.hr
ORCID: 0000-0002-2370-433X

Marina Maglić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska
e-mail: marina.maglic@pilar.hr
ORCID: 0000-0002-6851-4601

SAŽETAK U ovom radu istražujemo kako srednjoškolci u Hrvatskoj razumiju i doživljavaju svoj kulturni identitet te koji su oblici njihove kulturne participacije. U sklopu međunarodnog projekta CHIEF u Hrvatskoj je provedeno kvalitativno istraživanje kojim smo obuhvatili učenike drugih razreda triju srednjih škola, jedne u velikom gradu, druge u manjem urbanom središtu i treće u ruralnom području. Pritom su provedeni polustrukturirani intervjui sa 60 učenika (po dvadeset iz svake škole) i devetero nastavnika (po troje iz svake škole). U sklopu projekta provedeno je i anketno istraživanje u 28 srednjih škola na više od 2000 učenika. Kvalitativni nalazi, potkrijepljeni nalazima anketnog istraživanja, pokazuju da se mladi ponajprije identificiraju kroz obrasce mjesta, regije i nacije pa tek onda kroz obrasce Europe i čovječanstva. Razlike između urbanih i ruralnih sredina nisu se pokazale presudnima za različitost stavova i oblika kulturne participacije mladih. Važnija se čini izloženost multikulturnom iskustvu uz ekonomsku dimenziju uže regije koja je u nekim slučajevima utjecala na značenje koje mladi pridaju etničkoj različitosti u vlastitoj sredini. S obzirom na visoko mjesto koje pripada glazbi na ljestvici najčešćih oblika kulturne participacije mladih prema rezultatima anketnog istraživanja, važan je nalaz kvalitativnog dijela istraživanja koji ukazuje na dominaciju stilova u vezi s popularnom glazbom zvanom „cajka“ neovisno o stupnju urbanizacije (veliki grad naspram ruralne sredine).

Ključne riječi: kultura, identitet, kulturna participacija, adolescenti.

* Rad je proizašao iz projekta Kulturna baština i identiteti europske budućnosti (Cultural Heritage and Identities of Europe's Future CHIEF) koji je financirala Europska unija kroz program za istraživanja i inovacije Obzor 2020., broj ugovora 770464. <https://doi.org/10.3030/770464>. Informacije, podaci i tumačenja navedeni u radu odgovornost su isključivo autora, a ne Europske komisije i Izvršne agencije za istraživanje.

1. Uvod

Pitanja kulture i identiteta imaju veliko značenje u svijetu odraslih, a kulturna participacija je mjesto u kojem se ta pitanja mogu presijecati. S obzirom na to da škola ima važnu socijalizacijsku ulogu u oblikovanju socijalnog identiteta adolescenata, istraživanja o tome kako srednjoškolci razumiju i doživljavaju pojam kulture i identiteta te koji su oblici njihove kulturne participacije mogu rezultirati relevantnim uvidima. Naime, osim nagađanja i „razgovora uz kavicu“, primjerice o medijskim konstrukcijama u vezi s time što mladi rade, kako se osjećaju u smislu ove ili one pripadnosti, što im koji pojam znači, kakvu glazbu slušaju i slično, kao znanstvenici smo privilegirani upravo zato što možemo provesti istraživanje i pokušati na neka pitanja dobiti odgovore izravno od mladih ljudi. Stoga smo se u ovom radu usmjerili na pitanja kulturnog identiteta i kulturne participacije upravo iz perspektive srednjoškolaca u Hrvatskoj.

1.2. Sociološki kontekst rasprave o kulturnom identitetu i kulturnoj participaciji

Kulturni identiteti mogu biti definirani različitim odrednicama od rase, spola i klase do etniciteta ili nacije. Pritom je kao centralna karakteristika identifikacije posebno naglašen pojam razlike i usporedbe (Anderson, 1983.). Razlikovanje, tj. odrednica identiteta koja prepoznaje „nas“ i „njih“, „pripadanje“ i „nepripadanje“, „prijatelja“ i „neprijatelja“ one „unutra“ i one „vani“ podrazumijeva emotivni naboj i prepoznavanje onog koji nije „ja“ ili „mi“ kao *drugog*. Iz tog procesa razlikovanja oblikuju se, smatra Anderson (1983.), ideja zajednice i njezine granice. Te zajednice mogu biti opipljive, konkretne, ali i zamišljene poput etno-nacionalnih zajednica koje proizvode etničke i nacionalno temeljene identitete. Vrlo slično o procesima kulturne identifikacije razmišlja i Clarke (2008.) naglašavajući kako se kulturni identitet osnažuje definiranjem u odnosu prema *drugom*, što stoji u korijenu isključivanja i mržnje. Sociološka razmatranja oblikovanja identiteta prepoznaju moderne i postmoderne obrasce, pa tako moderne sociološke teorije govore o stabilnim, čvrstim identitetima koji su definirani jasnim granicama poput onih temeljenih na pripadnosti naciji, rodu ili društvenoj klasi, dok se postmoderni obrasci identifikacije analiziraju u kontekstu diverzifikacije, fragmentiranosti, promjenjivosti i fluidnosti. Stabilni identiteti poput nacionalnog ili klasnog determinirani su društvenom strukturom, dok su postmoderni rezultat fragmentacije i veće slobode izbora unutar sve heterogenijeg prostora kulturnih resursa. K tome, i prema teoriji socijalnog identiteta važan aspekt vlastitog samopoimanja čini identifikacija s različitim grupama – što pojedinac jest u odnosu na grupe kojima pripada, odnosno želi pripadati (Tajfel i Turner, 1979.; Turner i sur., 1994.). Naime, društveni identitet pojedinca ishod je procesa socijalne kategorizacije (definiranje s obzirom na grupne pripadnosti), socijalne identifikacije (internalizacija identiteta grupe i ponašanje i konformiranje u skladu s opaženim normama grupe) i socijalne usporedbe (vlastite grupe naspram drugim grupama u smislu prestiža i društvenog položaja) (Tajfel i Turner, 2004.). Pritom, u nastojanju da postignu i zadrže

pozitivnu sliku o vlastitoj grupi, pojedinci su skloni pristranostima u korist vlastite grupe, odnosno diskriminaciji grupe percipirane stranom (Tajfel i Turner, 1979., Tajfel i Turner, 2004.).

Budući da se stavovi prema drugim vanjskim grupama oblikuju u procesu socijalizacije, usvajanjem znanja i iskustava u vezi s pripadnicima vanjske i vlastite grupe, u razmatranju kulturne raznolikosti i identifikacije svakako treba uzeti u obzir specifičan društveni kontekst i norme. Kad je riječ o Hrvatskoj, nekima od relevantnih kontekstualnih čimbenika čine se socijalističko nasljeđe, iskustvo i posljedice Domovinskog rata, no i kontinuirana europska integracija te sveprisutan globalizacijski proces. Naime, s jedne strane u postkomunističkim tranzicijskim društvima poput Hrvatske kao reakcija na ono što je bilo zabranjivano i/ili stigmatizirano oživljava se i budi potiskivani sociokulturni identitet poput nacionalnog, religijskog, etničkog (v. primjerice Kalanj, 1995.; Klarić Rodik, Penzar i Srblić, 2005.; Maldini, 2006., 2019.). Nadalje, kolektivno sjećanje i nasljeđe Domovinskog rata igraju važnu ulogu u oblikovanju društvenih identiteta, posebno identiteta definiranog u odnosu na druge grupe koje su sudjelovale u sukobu (v. Benčić, 2015.), što može rezultirati preprekama za postizanje društvene kohezije i integracije (Čorkalo Biruški i Ajduković 2012.a, 2012.b, 2012.c). S druge pak strane, u razmatranju identiteta, osobito današnjih mladih, treba uzeti u obzir i procese europske integracije te globalizacije. Naime, mladi su izloženi širokim socijalizacijskim utjecajima putem digitalnih medija pri čemu vremenske i prostorne granice igraju sve manju ulogu. Formiranje identiteta više nije nužno ukorijenjeno u jednom izvoru, tj. nije isključivo pod utjecajem kulturnih normi i tradicija prostora u kojem se živi, s tim da Mihelj (2001.) i Castells (2002.) globalizaciju prepoznaju kao proturječan proces koji može rezultirati i fragmentiranjem i divergiranjem identiteta. Kada zbog sve izraženije pluralnosti postmodernih društava dolazi do rastakanja nekad stabilnih identitetskih odrednica poput pripadnosti nekoj naciji, kao odgovor se ponekad javlja pokušaj stabilizacije kroz ponovno naglašavanje etničke pripadnosti. S druge strane, kulturna globalizacija ruši mnoge fizičke i socijalne granice nudeći mnoge mogućnosti za izgradnju bliskih odnosa među skupinama neovisno o njihovoj geografskoj udaljenosti (Džambazović i Gerbery, 2021.). Upravo međukulturna iskustva u obliku kontakta i interakcije sa sadržajem i pripadnicima drugih kultura mogu pridonijeti mijenjaju stavova prema tim skupinama (Pettigrew i Tropp, 2008.), ali i oblikovanju dviju dimenzija globalnog identiteta – kulturne otvorenosti i nacionalizma (Türken i Rudmin, 2013.). Pritom istraživanja općenito govore u prilog tome da su različiti vidovi (direktni, parasocijalni, prošireni) međugrupnoga kontakta povezani sa smanjenim razinama međugrupnih predrasuda (npr. Pettigrew i Tropp, 2006.; Schiappa, Gregg i Hewes, 2005.; Žeželj i sur., 2017.). Recentna istraživanja u Hrvatskoj pokazuju da je sklonost učenika diskriminaciji pripadnika drugih etničkih grupa općenito niska (Čorkalo Biruški i sur., 2019.), pritom najizraženiju socijalnu distanca mladi iskazuju prema Romima (npr. Blažević Simić, 2011.; Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2014.; Gvozdanović i sur., 2019.; Hrvatić, 2004.), dok je

najveća bliskost i društveno prihvaćanje utvrđeno za pripadnike zapadnjačkih naroda (npr. Blažević Simić, 2011.).

Nacionalni identitet prema Smithu (1991.) predstavlja subjektivnu dimenziju etničkih grupa i nacija te se navode dva idealtipska određenja nacije, tj. nacionalnog identiteta. Prvi, građansko-teritorijalni model, temelji se na prostornom ili teritorijalnom shvaćanju pri čemu nacija predstavlja zajednicu koja dijeli isti teritorij kao mjesto života, podliježe istim zakonskim regulativama te ima zajedničke institucije. U tom slučaju postoji pravna jednakost neovisno o etničkom porijeklu te jednaka mogućnost za društvenu participaciju. Ovakav tipski model nacionalnog identiteta podrazumijeva mogućnost izbora pripadnosti za razliku od etničkog shvaćanja nacije. Drugi, etnički model nacionalnog identiteta, ističe zajednicu rođenja i rodne kulture te ima obilježje trajnosti. Za ovaj tip identiteta bitna je vjera u zajedničko porijeklo, dijeljenje jezika, običaja i tradicije te se stavlja naglasak na procese homogenizacije kulture. Smith (1991.) naglašava kako svaki nacionalizam sadrži i građanske i etničke elemente čiji oblik i stupanj izražavanja ovisi o specifičnom kontekstu.

Bjelajac i Pilić u istraživanju iz 2004. godine o odnosu identiteta i želje za priključenjem Hrvatske Europskoj uniji među studentima nastavnčkih studija u Splitu nalaze kako se ispitanici snažno identificiraju s religijom, a kod teritorijalnog identiteta najintenzivnije s mjestom rođenja i stanovanja te s prostorom Hrvatske. Također, njihovi podaci pokazuju da su regionalne identifikacije manje izražene u odnosu na nacionalni identitet, dok su identifikacije s Europom, svijetom i osobito Balkanom marginalne. Studije provedene trinaest i više godina kasnije, nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju, ukazuju na određeni kontinuitet, ali i promjene u procesima teritorijalne i kulturne identifikacije mladih. Nalazi istraživanja Ross, Puzić i Doolan (2017.), provedenog uoči ulaska Hrvatske u EU, govore da se većina mladih identificira prvenstveno u kontekstu nacionalnog i podnacionalnog (regionalnog, unutar Hrvatske) identiteta. Mladi ne vide sebe kao punopravne Europljane, već svoj identitet definiraju kao „gotovo europski”. S druge strane, suprotno marginalizaciji Balkana u nalazima Bjelajca i Pilića (2004.) smatraju da su skloniji „balkanskom” identitetu. Ross i sur. (2017.) zaključuju da i europski i balkanski identitet koegzistiraju unatoč međusobnom uočenom protivljenju. Nadalje, što se tiče kulturne pismenosti, posebno je zanimljivo primijetiti da su ispitanici u tom istraživanju prepoznali Europu prvenstveno kao političku, a ne kulturnu konstrukciju, za razliku od Balkana koji se, čini se, češće shvaća u kulturnom smislu. Istražujući euroskepticizam mladih u Hrvatskoj na uzorku od 405 studenata Ekonomskog fakulteta u Zagrebu Amanović i Solenički (2021.) nalaze kako je među značajnim odrednicama euroskepticizma mladih isključivo nacionalni identitet, međutim podaci iz njihove studije pokazuju kako gotovo 70% ispitanika smatra europski identitet dijelom vlastitog.

Oblici kulturne potrošnje i participacije u različitim tipovima kulturnih praksi od kasnih sedamdesetih na dalje predstavljaju centralnu točku suvremenih rasprava o

procesima konstrukcije identiteta te se kulturnim preferencijama pripisuje uloga ishodišta kolektivnih identiteta. I ovdje možemo govoriti o modernim i postmodernim obrascima, pa s jedne strane imamo teorije koje naglašavaju determinirajuću ulogu društvenih struktura, posebno klase, dok suprotstavljena gledišta kulturne preferencije u razvijenim potrošačkim društvima vide kao izraz slobodnog, individualnog izbora. Bourdieu (2011. [1979.]), kao najpoznatiji predstavnik strukturalnog pristupa analizi kulturne potrošnje, ali i neki drugi autori (DiMaggio, 1987.; Holt, 1998.; Yaish i Katz-Gerro, 2012.) koji su se naslanjali na njegovo razumijevanje kulturnoga kapitala, svoje su teorije zasnivali na razlikovanju između profinjenog, visokokulturnog (*highbrow*) i priprostog (*lowbrow*) ukusa kao odraza kulturnoga kapitala uvjetovana klasnom pripadnošću. S druge strane, teorije potrošnje koje su se temeljile na detektiranju novih oblika konstrukcije identiteta inzistiraju na smekšavanju ili ukidanju takve distinkcije ukazujući na promjene u području kulturne proizvodnje koje se onda reflektiraju i na potrošnju i ukus. Te promjene, smatra Švob-Đokić, (2008.), koje se odnose na diverzifikaciju umjetničkih stilova i ukusa te spajanje različitih tipova kulturne produkcije, dovode do zamućivanja granica između „visoke“ i „niske“ kulture te do stvaranja novih, hibridnih kulturnih formi.

Rezultati istraživanja Ilišin i Radin iz 2004. godine na reprezentativnom nacionalnom uzorku mladih u Hrvatskoj (Ilišin i Radin, 2007.) ukazuju na određene obrasce kulturne potrošnje i kulturnog ukusa među mladima. Ti obrasci opisuju specifične oblike estetskih preferencija i kulturnih aktivnosti koje karakteriziraju relativno čvrste granice. Slušanje klasične glazbe, odlasci na umjetničke izložbe i u kazalište odnosi se na manji dio mladih socijaliziranih uglavnom u većim urbanim sredinama te u obiteljima višeg društvenog statusa i s visokim obrazovanjem. Takav elitni obrazac Ilišin i Radin (2007.) vrlo rijetko pronalaze kod mladih koji imaju završenu samo srednju školu i čiji su roditelji nižeg obrazovanja. S druge strane, ruralni obrazac koji karakteriziraju kulturne preferencije poput slušanja radija, slušanja narodne glazbe te odlazak u crkvu češće prakticiraju mladi iz ruralnih sredina. Ti rezultati predstavljaju kontinuitet nalaza iz prethodnog istraživanja Vlaste Ilišin (1999.), također provedenog na nacionalnom uzorku, na osnovi kojeg autorica zaključuje da u slobodnom vremenu mladih sredinom devedesetih prevladavaju aktivnosti usmjerene na razonodu i rekreaciju, dok su intelektualno zahtjevnije aktivnosti manje zastupljene. Pritom je mjesto stanovanja također igralo određujuću ulogu u razlikovanju mladih pri izboru aktivnosti u slobodno vrijeme. Naime, podaci i u toj studiji otkrivaju kako život u urbanoj sredini (uz veći stupanj obrazovanja) podrazumijeva svestraniju dokolicu i specifičan tip kulturne potrošnje poput čitanja knjiga, odlaska u kazalište, kino, na kulturne priredbe i slično.

Tonković, Krolo i Marčelić (2014.) na primjeru Zadra analiziraju i interpretiraju rezultate istraživanja kulturne potrošnje mladih u Zadru. Pritom, slično kao i u navedenim studijama (Ilišin, 1999.; Ilišin i Radin, 2007.), i njihovi nalazi pokazuju kako postoji jasna distinkcija između tradicionalnih, modernih i elitnih obrazaca kulturne potrošnje, s tim da treba naglasiti kako u uzorku ove studije izostaje ruralna popu-

lacija. Među ostalim, autori zaključuju kako su rokersko-alternativni te elektronički glazbeni klaster (rock-glazba, punk, heavy metal, blues, džez, elektronika) u opozicijskom odnosu naspram tradicionalno-konvencionalnoga klastera (turbofolk, tradicijska glazba, domaća pop-rock glazba), odnosno kako se unutar spomenutih distinkcija prelamaju razlike između modernizacijskih i tradicijskih procesa. Pritom Tonković i sur. (2014.) zaključuju da su obrasci elitne i tradicionalne kulture trajniji i stabilniji od onih moderne. Analizirajući podatke prikupljene na reprezentativnom uzorku za cijelu Hrvatsku, autori su ukazali na činjenicu regionalne različitosti kad je riječ o kulturnoj potrošnji, pri čemu Zagreb i okolica, uz Rijeku i Gorski kotar, jedini iskazuju iznadprosječne vrijednosti na indeksima kulturne potrošnje.

2. Istraživačko pitanje

U ovom radu fokusirali smo se na temeljno i obuhvatno istraživačko pitanje – kako srednjoškolci u Hrvatskoj razumiju i doživljavaju svoj kulturni identitet te koji su oblici njihove kulturne participacije. Pritom pitanje kulturnog identiteta zasnivamo na razumijevanju pojma vlastite kulture, na percepciji različitosti u razredu i među vršnjacima, a također u svjetlu identifikacijskih obrazaca od subnacionalnih, nacionalnih do nadnacionalnih. S druge strane, kulturnu participaciju propitujemo u najširem smislu, posebno se osvrćući na glazbu koja u većini istraživanja zauzima ključno mjesto.

3. Metoda

Odgovore na istraživačko pitanje prije svega temeljimo na rezultatima kvalitativnog dijela istraživanja, odnosno na razgovorima sa srednjoškolcima koje smo vodili u obliku polustrukturiranih intervjua. Pritom ključne elemente kulturne participacije i nekih aspekata kulturnog identiteta stavljamo u kontekst rezultata našeg anketnog istraživanja prezentiranog u nacionalnom izvješću u sklopu projekta CHIEF (Franc i sur., 2021.).

3.1. Sudionici i postupak

Rad se temelji se na hrvatskim podacima prikupljenima polustrukturiranim intervjuima te anketnim istraživanjem među učenicima trećih razreda srednjih škola i predstavnicima škola u okviru međunarodnog projekta CHIEF (Cultural Heritage and Identities of Europe's Future). Kako bi se zahvatila raznolikost u kontekstualnim čimbenicima koji su smatrani relevantnima za promatrane pojave (i onima koji su već uzeti u obzir u drugim dijelovima istraživanja u sklopu projekta), škole su odabrane metodom neprobabilističkog ciljanog uzorkovanja. Naime, škole su trebale odražavati razlike u veličini i urbaniziranosti mjesta (urbani metropolitanski grad, manje

urbano područje i ruralno područje) te socioekonomskom statusu mjesta u odnosu na hrvatski prosjek.¹ U konačnici, u anketnom ispitivanju sudjelovalo je ukupno 2134 učenika iz 28 hrvatskih srednjih škola (v. Franc i sur., 2021.). U kvalitativnom dijelu istraživanja, želeći poštovati logiku kontekstualnih čimbenika u istraživanjima kulturne participacije, odabrali smo tri srednje škole; jednu u velikom gradu (preko 100,000 stanovnika), jednu u malom gradu (manje urbano područje) koji ima manje od 30,000 stanovnika i jednu u gradiću koji predstavlja ruralno središte i koji ima blizu 2000 stanovnika. Sve tri škole rade po gimnazijskom programu. Pri odabiru manjega grada i ruralnog središta važna nam je bila i činjenica prisutnosti nacionalnih manjina, u jednom slučaju romske, a u drugom srpske, s obzirom na važnost pojma razlike u našem kontekstu i dosadašnja istraživanja u propitivanju pojmova kulture, baštine, identiteta i kulturne participacije. Ukupno je provedeno 60 polustrukturiranih intervjua s učenicima i devet intervjua s nastavnicima, odnosno u svakoj odabranoj školi po 20 intervjua s učenicima i po tri s nastavnicima. Najkraći razgovor trajao je 33, a najduži 85 minuta. Svi posjeti školama i cijeli proces intervjuiranja obavljen je tijekom rujna i listopada 2019.

Istraživači su poštivali sva etička načela istraživanja. Svim sudionicima zajamčena je anonimnost te je svakom sudioniku dodijeljen pseudonim. Također, svi su sudionici pristali sudjelovati u istraživanju (potpisali su obrazac suglasnosti) te su u skladu s važećim zakonom informirani o svim uvjetima korištenja podataka prikupljenih istraživanjem. Razgovori su snimani diktafonom, a snimke su pohranjene u privatnim bazama istraživača.

Pri analizi prikupljenog empirijskog materijala koristili smo NVivo 12, softver za kvalitativnu analizu podataka. U kreiranju kodnog stabla vodili smo se protokolom intervjua te su inicijalni nodovi bili sačinjeni od tematskih blokova koji su dominirali u razgovorima sa srednjoškolicima. Tematski blokovi u intervjuiima odnosili su se na kulturnu participaciju mladih, razumijevanje kulture i kulturne baštine te kulturni identitet mladih. Analizom prikupljenog empirijskog materijala unutar svakog inicijalnog noda stvoreni su podnodovi (njih 26) kako bismo što detaljnije analizirali narative srednjoškolaca. S obzirom na naše istraživačko pitanje, htjeli smo dobiti odgovore o razumijevanju i doživljavanju vlastitoga kulturnog identiteta te oblicima kulturne participacije bez sugeriranja bilo kojeg pojma opterećenog sadržajem i značenjem poput etničkih, regionalnih, konfesionalnih ili sličnih pridjeva uz pojam kulture i kulturnih identiteta. Dakle, izbjegavali smo govor o hrvatskoj, srpskoj ili nekoj konkretnoj imenovanoj regionalnoj kulturi i pripadnosti. Zanimale su nas, koliko je to moguće, neposredovane asocijacije mladih na pojmove kulture, identiteta i kulturne participacije. Jedini pojmovi eksplicitno spomenuti od strane istraživača u ovom kontekstu

¹ K tome, u hrvatskom kontekstu kao relevantan kontekstualni čimbenik prilikom uzorkovanja u anketnom dijelu istraživanja uzet je u obzir i tip škole, konkretno gimnazijski program naspram strukovnom.

su Europa, europski identitet, europska kultura i slično, a sudionici su onda sami, na različite načine, spominjali kulturne i identitetske oznake u vezi s mjestom, regijom, nacijom ili sličnim označiteljima poput Balkana.

4. Rezultati

4.1. Kulturni identitet mladih

Pristup u intervjuiranju učenika bio je „odozdo“, odnosno sudionike smo pitali o vlastitom doživljaju kulture i osjećajima identitetskih privrženosti. Općenito, zamoljeni da kažu nešto o vlastitoj kulturi, učenici su tom pojmu pristupali na različite načine, tj. drugačije ga poimali. Rezultati pokazuju da su učenici iz škola koje pripadaju ruralnom kraju ili su iz manjega grada donekle skloniji vlastitu kulturu promatrati kao dio šire, zavičajne kulture koju dijele sa zajednicom u kojoj žive. U tom kontekstu govore o običajima, tradiciji i baštini svojega kraja, od osobina ljudi, kulturnih manifestacija, raznih aktivnosti, kulturno-umjetničkih društava, odjeće koja se nosila na selu do hrane koja je karakteristična za kulturu njihova kraja. Kao što je slučaj i s učenicima iz velikoga grada, govoreći o vlastitoj kulturi učenici iz dvije manje sredine vrlo su rijetko spominjali aspekte nacionalne kulture s kojima bi se identificirali. K tome nisu, osim u nekoliko slučajeva, samoinicijativno spominjali ni svoje vjersko opredjeljenje. Češće spominjanje pojma „hrvatska kultura“ došlo je do izražaja među sudionicima, uglavnom iz velikoga grada, tek kada su bili suočeni s pitanjima o Europi, europskoj kulturi i identitetskim obrascima u vezi s pojmom Europe, o čemu će detaljnije biti riječ u sljedećem odjeljku.

Trn iz maloga grada, poput drugih svojih intervjuiranih vršnjaka, primarno kroz regionalnu pripadnost doživljava pojam vlastite kulture:

Hm, moja kultura, pa evo ja na sebe i na svoje (naziv za stanovnike regije) gledam kako nas i drugi predstavljaju, uglavnom radišne, da se ne žalimo puno, uglavnom radiš, radiš, radiš. (Trn, mali grad)

Ida iz ruralnog središta također doživljava pojam vlastite kulture kroz regionalna obilježja:

To je naš (ime regije) krumpir! (smijeh), također kupus, police, folklor tradicionalni...

Na sličan način i Slađana:

Sad kako dolazi jesen, imamo, ne znam, berbu šljiva, pravljenje rakije, pekmeza i tako to. Možda se to dosta razlikuje od ostalih zemalja. Ne znam, tu je i kolinje i slično. (Slađana, ruralno središte)

S druge strane, učenici iz velikoga grada nešto su češće vlastitu kulturu shvaćali kao kulturu svakodnevice koja uključuje osobne dnevne rituale i navike, načine provođenja vremena te preferencije kulturnih sadržaja i aktivnosti. Govorili su o ljubavi prema ispijanju kave, o tome tuširaju li se najprije ili peru zube kada ujutro ustanu, vole li više kazalište ili kino. Pojedini učenici, čak i kada spominju pojam „hrvatska kultura“, uglavnom ga spominju izvan naglašeno domoljubnih konotacija naglašavajući važnost vlastitih individualnih izbora naspram kolektivnih kulturnih normi. Također, mnogi koji su govorili o „hrvatskoj kulturi“ smatrali su važnim istaknuti kako ta kultura nije „čista“, već da u svojim različitim aspektima sadrži brojne elemente drugih kultura, pri čemu su se prema toj činjenici većinom odnosili pozitivno. Dobar primjer takvih iskaza predstavlja Tonka:

Ja se nikad nisam osjećala jako intenzivno patriotski ili kao da pripadam nekom kao narodu ili da sam jako vezana uz Hrvatsku i uz hrvatsku kulturu. Imamo jako bogatu i lijepu kulturu, ali nikad nisam to shvatila kao nešto što čini moj identitet. Mislim, moja kultura je hrvatska ili (ime grada) i imamo puno utjecaja s raznoraznih strana jer smo bili pod utjecajem raznoraznih naroda i sve to čini isto tako zanimljivu povezanost tih nekakvih nespojivih kultura. Naprimjer naš jezik, imamo posuđenice iz različitih jezika. Isto, naši pisci su kopirali književnost i orijentalne i ne znam, romanske pisce, i uzimali iz Biblije i tako, i onda zapravo dobijemo zanimljivu, pomiješanu kulturu i to mi se sviđa. (Tonka, veliki grad)

Uzimajući u obzir nalaze iz anketnog dijela istraživanja, čini se da je u intervjuima regionalna identifikacija bila nešto više naglašena. Naime, deskriptivni nalazi anketnog dijela istraživanja na razini cjelokupnog uzorka u vezi sa snagom subnacionalne, nacionalne i supranacionalne identifikacije pokazuju da su se učenici u prosjeku osjećali bliskima sa svojim susjedstvom (četvrti ili dijelom grada/mjesta), svojim gradom i svojom državom, odnosno Hrvatskom te nešto manje bliskima sa svojom regijom, odnosno krajem te cjelokupnim čovječanstvom (v. Franc i sur., 2021.). S druge strane, općenito se nisu osjećali baš bliskima s Europskom unijom i Europom općenito. Istovremeno, prema rezultatima na ljestvici globalnog identiteta (Türken i Rudmin, 2013.) učenici su u prosjeku bili nešto više kulturno otvoreni nego nacionalistički nastrojeni, iako su u prosjeku na objema dimenzijama zapravo iskazali neutralan stav. No, ako pogledamo strukturu uzorka, naglašavanje regionalne pripadnosti u dvjema od triju škola u kojima smo provodili intervjuje vjerojatno proizlazi iz činjenice da se te škole nalaze u mjestima koja nose snažan pečat regionalnog središta i regionalne pripadnosti.

Nadalje, zanimljiv nalaz anketnog dijela istraživanja jest da su učenici skloniji naciju poimati u građanskom nego u etničkom smislu. Drugim riječima, u skladu s postavljenim anketnim pitanjem, važnije je osjećaju li se Hrvatima negoli činjenica da su rođeni u Hrvatskoj, odnosno hrvatskog porijekla (Franc i sur., 2021.).

4.1.1. Hrvatska, Balkan, Europa

Analiza prikupljenih kvalitativnih podataka, pored inicijalno pretpostavljenih identitetskih i kulturnih odrednica (uža sredina, regija, nacija, Europa) rezultirala je još jednom odrednicom (koja primjerice uopće nije bila zahvaćena anketom). Uz regionalni, nacionalni i europski identitet i kulturu uočeno je kako dio mladih ljudi spominje i balkanski identitet i balkansku kulturu kao važnu odrednicu i mjesto usporedbe različitih identiteta i aspekata kulture. Kada govorimo o europskoj kulturi, naši sudionici ponudili su različite odgovore koji sežu od (malobrojnih) doživljaja europske kulture kao univerzalne odrednice kulturnoga kruga na geografskoj razini koja odvaja Europu od drugih dijelova svijeta preko percepcije europske kulture satkane od različitih nacionalnih kultura pa sve do česte nemogućnosti procjene što bi činilo fond europske kulture i baštine. Često su učenici ovo pitanje doživljavali nejasnim i ponešto zahtjevnim budući da velik broj njih nije nikada promišljao o Europi kao mjestu zajedničke kulture. Ipak, u promišljanju tijekom razgovora, potaknuti potpitanjima, naznačivali su postojanje nekih aspekata zajedničkih većini ljudi koji žive u Europi, zadržavajući pri tome distancu od holističkog doživljaja i brisanja granica između nacionalne i europske kulture. Pojam balkanske kulture dio učenika prikazao je kao suprotstavljen pojam europskoj kulturi, no jednako tako Balkan su neki doživljavali i kao kulturni krug kojem barem dijelom pripada i Hrvatska. Važno je naglasiti da su Europu i europsku kulturu neki učenici percipirali kao sustav normi ponašanja i određeni vrijednosni okvir, a ne kao kulturnu reprodukciju, baštinu, tradiciju ili nešto slično, uz što su češće vezivali regionalnu i nacionalnu kulturu.

Spominjanje pojma balkanska kultura obično bi bilo praćeno dodatnim pitanjem voditelja intervjua o pojašnjenju na što se to odnosi, što to znači:

Pa balkanska kultura je malo drugačija od europske jer... Pa malo su drugačiji, malo nisu tako uštogljeni i ne znam ... (Igor, veliki grad)

Balkan je za naše sudionike pojam koji opisuje naglašeni hedonizam, spontanost, svojevrsnu divljinu u odnosu na civilizaciju ili određenu opuštenost u odnosu na radnu etiku. O tome govori, primjerice, Tea:

Pa uvijek se za Balkance misli da su neki ono, kao, ljudi, opičeni, koji se dosta vole, onako, napijati, onda i zabavljati, tako bar, tako ja to percipiram. I ono što sam vidjela po društvenim mrežama kad imaju one ako znate memeove, 'to ima samo na Balkanu', to obično budu ti neki ljudi tipovi, kao 'to ima samo na Balkanu'. Ima toga i u Hrvatskoj, ali ja nas radije ne bih svrstala u tu skupinu, barem ne svoju obitelj, uži krug prijatelja i tako. Poznajem čak i osobno te ljude koje bih možda svrstala u to, Balkanci, i to ... (Tea, veliki grad)

Također i Sonja:

Pa, malo tužno, al prva stvar koja me asocira na balkansku kulturu je to ono malo, kak bi to rekla, barbarsko ponašanje, ono, u stilu toga malo smo, ono, bacamo smeće po ulici, sve onako lagano, idemo na kavu poslije posla, koga briga, ono, da smo malo, ono, svi opušteniji, ajmo reć. (Sonja, veliki grad)

Ista sudionica na naše pitanje vidi li Hrvatsku bliže europskoj kulturi ili balkanskoj u odgovoru jasno naznačuje vrijednosni okvir pojmova europske i balkanske kulture i izražava optimizam u vezi s budućnošću i kretanju Hrvatske prema okviru koji smatra poželjnijim:

E to je pitanje, al ne znam, kao, ja mislim da se mi želimo predstavljati kao dio europske kulture više nego kao balkanske, ali da i dalje kad gledamo stvari kao kako se ljudi među nama ponašaju, ono, tipa, ne znam, kod nas je ful, ful, ful normalno da se djeca ispod 16 godina uništavaju od alkohola već sad, a tipa negdje vani u Europi to baš i nije normalizirano kao što na primjer kod nas je, i kao što je normalizirano u većini zemalja na Balkanu. Pa eto, to je primjer nažalost zašto mi jesmo dio te, ajmo reć balkanske kulture koja ima tu negativnu konotaciju, mislim i dobrih strana, ne znam, to je prva stvar na koju pomislim, ta negativna, al i dalje mi težimo tom europskom i fakat mislim da Hrvatska ide u tom smjeru ... Optimistična sam oko toga. (Sonja, veliki grad)

Dok je kod dijela sudionika, poput navedenih, prisutna slika paralelnog postojanja različitih obrazaca ponašanja, vrijednosnih sustava, tendencija koje nazivaju europskom ili balkanskom kulturom, s više ili manje izraženom željom da se izdvoje iz negativno konotiranih karakteristika balkanske kulture, za Darka je jasno kako naša kultura predstavlja mješavinu balkanske i europske:

Naša kultura... E, to je baš miks... Jer, imamo i, mislim da nismo ono čisti Balkanci, a dosta smo, naravno, od njih, jer su nam to susjedi, pokupili... Da, mislim da je baš miks, da smo mi baš ono na nekakvom... Baš imamo ta – ta dva-tri civilizacijska kruga koji se isprepliću. I religija, i jezik, i načini ponašanja. (Darko, veliki grad)

Za naše sudionike Europa je primarno politička, državna, administrativna zajednica, tek nakon toga za dio sudionika to je skup normi i vrijednosti (često u kontrastu spram pojma balkanske kulture), a pojam europske kulture kao duhovne proizvodnje ostaje najapstraktniji i većini sudionika teško dokučiv:

Da vam budem iskrena, nisam čula za taj naziv 'europska kultura', al mogu pretpostaviti da je to kultura koja je specifična za područje Europe, odnosno zemalja u Europskoj uniji. Pa tako, onda ne uključuje neku istočnu kulturu, nego nešto šta dijelimo mi zemlje tu u Europi. (Monika, veliki grad)

4.1.2. Raznolikosti u razredu i među vršnjacima

Kad je riječ o različitostima među školskim kolegama i vršnjacima, kvalitativni nalazi pokazuju da postoje određene razlike u učeničkoj percepciji, ponajviše s obzirom na mjesto iz kojeg pojedini sudionici dolaze. Naime, fokus percepcije usmjeren je na drugačije razlikovne kriterije s obzirom na diferencirane društveno-prostorne kontekste unutar kojih smo provodili istraživanje. Na području u kojem se nalazi mali grad živi određeni broj pripadnika romske nacionalne manjine, pa su učenici iz tog područja, upitani o razlikama u razredu i među vršnjacima, često spominjali upravo učenike Rome. Međutim, bez obzira na to što ih se percipira kao različite, gotovo svi učenici koji su o tome govorili, izjasnili su se pretežno pozitivno ili neutralno te u većini nisu pokazivali nikakve znakove netrpeljivosti i netolerancije. Isti odnos iskazali su i prema vjerskim i ostalim nacionalnim manjinama, ukazujući na skladne odnose bez obzira na razlike. Ipak, činjenica percepcije kulture drugih kao potpuno različite ukazuje na tzv. *othering*-proces, uz nekoliko primjera koji potvrđuju čvrste stereotipe:

Mislim da je dobra stvar da imamo učenika iz romske manjine. Poznam ih i neki su išli sa mnom u školu, stvarno su super i super da su tu i da su dobrodošli. Ja sam iz sela koje ima povećanje romsko naselje. Bio sam tamo puno puta, nije njima lako doći iz tog geta, žive svoj način života i nitko ne zna kako je to, ali teško je doći iz tog načina života u naš. Postoji puno otpora od strane njihovih roditelja, braće, sestara, prijatelja. Ima ih nekoliko, 10-ak, ali drago mi je da ih ima. (Vladimir, mali grad)

Nakon što je izrazio pozitivan stav o prisutnosti pripadnika romske manjine, isti sudionik, upitan o kontaktima, druženju, suživotu, malo kasnije u razgovoru izražava i negativne, stereotipne stavove:

... Ne budeš se s njima baš družio... Jer, drugačiji je, s druge okoline, ne znaš mu namjere, postoji velika šansa da nije tu s nekim dobrim namjerama, postoji velika šansa da su ga odmalena pokvarili i da nije živio kao i mi, nisu ga učili istim vrijednostima, nisu ga učili da bude poslušan starijima i da radi pošteno, da zarađuje, da se penje u društvu. Naši mladi rade gluposti, ali neće ići daleko zbog straha. A s njihove strane nema toliko straha, pa rade što žele. Govorim iz prve ruke jer sam od tamo. (Vladimir, mali grad)

Većina drugih učenika je izražavala neutralne stavove, na verbalnom, eksplicitnom nivou, želeći pokazati da nisu u otporu prema Romima, ali s uvjerenjem kako je riječ o potpuno drugačijoj kulturi. Neki su smatrali, poput Maje, da treba popraviti položaj Roma jer „*ovakve razlike u statusu stvarno nisu u redu*“, a neki su željeli napraviti razliku između onih Roma koji idu u školu i onih koji ne idu i koji su devijantni:

U našoj školi ih ima nekoliko, ali ne u našoj, gimnazijskoj smjeni... Moja sestra ide u drugu školu u prvi razred s dvije Romkinje, za sada funkcionira, a kako će biti kasnije vidjet ćemo... Općenito mislim da u školi nema problema... Ali po gradu ima, krađu svašta, rade nereda... Ali oni koji idu u školu, ne rade problema. (Ivana, mali grad)

Ruralno središte također karakterizira heterogeni sastav stanovništva i znatan broj srpske nacionalne manjine, međutim najveći broj učenika govorio je o izrazito visokom stupnju zajedništva među učenicima i vršnjacima. Prema njihovim izjavama, povremeno se događaju određena provociranja na nacionalnoj osnovi između Srba i Hrvata, međutim takvi su incidenti, tvrde, rijetkost i većina okoline ih osuđuje. Miško jasno prikazuje odmak većine od aktera netrpeljivosti:

Na primjer tu u školi znam da je bilo par situacija, na primjer za neku djecu kažu da su Srbi, ne žele se družiti s njima jer su oni Hrvati. A dobro, ok. Bilo je tih par koji su to furali, velike Hrvatine, za dom spremni, ovo-ono. Pa su nam digli živce pa smo mi njih smirili na kraju krajeva. (Miško, ruralno središte)

O svom osobnom iskustvu govori i Sanela:

Meni je najbolja prijateljica pravoslavka, ali to nikad nije bilo bitno, ne gledam ju tako niti ona mene, niti je ikad provocirala niti ja nju, mislim nema mi smisla to. (Sanela, ruralno središte)

I učenici iz maloga grada i učenici iz ruralnog središta, osim gore opisanih percipiranih razlika koje se odnose na raznolikost u etničkom ili vjerskom smislu, spominjali su i razlike u stilu, slušanju glazbe, načinu ponašanja itd. Međutim, o tom tipu raznolikosti u razredu, koja se odnosi na preokupacije, životni stil, glazbu, izbor kulturnih sadržaja i svjetonazor, puno su češće govorili učenici iz velikoga grada i za njih ta razlikovanja imaju nešto veću težinu, iako je to daleko od supkulturnih podjela koje bi ozbiljnije ugrozile zajedništvo razredne zajednice. Tako Sonja govori o raznolikosti koju opisuje pojmovima liberalno i konzervativno:

Ima učenika iz liberalnijeg okruženja i učenici koji su malo, ono, konzervativniji, i onda se dosta puta u razgovoru dešavao taj sukob, npr., ne znam, neke teme tipa abortusa ili homoseksualaca, i onda ljudi imaju fakat ono jako zastupljena mišljenja, čak i ako ne znaju baš točno što pričaju, ali su iz svoje neke kulture dobili to neko mišljenje koje nije njihovo, ali je proizašlo iz njihove kulture. (Sonja, veliki grad)

Klara se poslužila primjerom o preferenciji umjetničkog izričaja:

Ja ne volim svu apstraktnu umjetnost, mora biti jako dobra apstraktna umjetnost da se meni vidi, ali tipa moji prijatelji vole baš tu ful apstraktnu i onda će njima bit genijalno nešto, a ja to neću razumjeti jer mi nije toliko dobro. Ili, iako razumijem, neću to toliko poštovat kao nešto što je puno više skillful napravljeno, a govori istu tu stvar, a oni hoće. (Klara, veliki grad)

Prezentirane nalaze kvalitativnog dijela istraživanja potkrepljuju i rezultati anketnog istraživanja. Općenito, rezultati pokazuju da su učenici u prosjeku skloniji uključiva-

nju i egalitarnoj perspektivi (naspram isključivanju). Naime, učenici u prosjeku najviše prihvaćaju različitost susjedstva, nešto manje nacionalne i vjerske manjine, a relativno najmanje podržavaju prava imigranata, iako se u potonjem slučaju i dalje radi o procjeni koja se smjestila na sredini ljestvice te označava neutralan, a ne negativan stav. Nadalje, od ispitivanih nacionalnih manjina i vjerskih skupina, Romi su relativno najmanje prihvaćena skupina, iako je i u ovom slučaju ponovno riječ o općenito neutralnom do blago negativnom stavu ($M = 2.71$ na ljestvici 1 – uopće mi ne bi bilo ugodno do 5 – bilo bi mi jako ugodno). Talijani su se pak pokazali najprihvaćenijom manjinskom skupinom, slijede Židovi, Srbi i Muslimani. U razmatranju potonjih učeničkih orijentacija relevantnih za interkulturni dijalog i europske vrijednosti i varijabli na razini škole² rezultati anketnog istraživanja pokazuju da se veličina, odnosno urbaniziranost mjesta u kojima je škola smještena nije pokazala kao relevantan korelat kulturne otvorenosti, nacionalizma i prihvaćanja nacionalnih i vjerskih manjina, kao ni socioekonomski status mjesta u kojem se škola nalazi (Franc i sur., 2021.). K tome, ni učenička procjena mjesta gdje žive (veliki grad; predgrađe ili okolica velikoga grada; mali grad; selo) nije se pokazala povezanom s kulturnom otvorenošću i prihvaćanjem nacionalnih i vjerskih manjina.

S druge pak strane, individualna iskustva s različitim kulturama pokazala su se relativno konzistentnim korelatima. Naime, multikulturalna izloženost pokazala se relativno snažnijim korelatom kulturne otvorenosti, umjerenim korelatom prihvaćanja nacionalnih i vjerskih manjina te relativno slabim korelatom manje sklonosti nacionalizmu, a multikulturalna interakcija slabim do umjerenim korelatom prihvaćanja nacionalnih i vjerskih manjina i kulturne otvorenosti. Dakle, učenici s izravnim iskustvom interakcije s pripadnicima drugih kultura ujedno su bili i kulturno otvoreniji i skloni prihvaćanju nacionalnih i vjerskih manjina. Učenici koje pak karakterizira veća multikulturalna izloženost (npr. kroz filmove, TV i knjige) ujedno su bili i kulturno otvoreniji i skloni prihvaćanju nacionalnih i vjerskih manjina (i tek nešto manje skloni nacionalizmu), što su potvrdili i rezultati regresijskih analiza u kojima je analiziran njihov prediktivni doprinos pored doprinosa ostalih ispitivanih varijabli na individualnoj razini učenika (Franc i sur., 2021.). Kvalitativni dio istraživanja, posebno u ruralnom središtu koje se nalazi blizu poznate turističke destinacije, također ukazuje na pozitivne posljedice multikulturalne izloženosti u specifičnom kontekstu.

² S obzirom na to da su analizirani podaci prikupljeni od učenika iz 28 škola, najprimjerenija analiza je višerazinska (engl. *multilevel*) analiza. Međutim, prije provođenja višerazinske analize, prvi korak za utvrđivanje udjela varijabilnosti u zavisnoj varijabli povezanog s obilježjima na razini škola (i lokacija) u kojima su učenici ugniježđeni, testiranje je početnog nultog modela slučajnog presretanja za sve zavisne varijable koji je pokazao je da je proporcija varijance koja se mogla objasniti varijablama na razini škole (ICC) bila manja od .05 u slučaju navedenih zavisnih varijabli. Stoga smo u slučaju tih varijabli relativne učinke korelata na razini pojedinca istražili putem regresijskih analiza bez prethodnog ugniježđivanja sudionika u veće jedinice (škole).

4.2. Kulturna participacija mladih

Sveukupno, kvalitativni nalazi sugeriraju da učenici u pogledu kulturne participacije ponajprije provode u različitim nestrukturiranim aktivnostima u vezi s popularnom kulturom poput izlazaka s prijateljima, slušanja glazbe, gledanja filmova i serija, čitanja, igranja videoigara, sudjelovanja u sportskim aktivnostima itd. S druge strane, uočljivo je da tek manji broj sudionika samoinicijativno spominje sudjelovanje u oblicima tzv. visoke ili „profinjene“ kulture.

Nalazi anketnog istraživanja potkrepljuju navedeno. Konkretno, rezultati su pokazali da učenici relativno često ($M > 2.5$ na ljestvici: 1 – nikad; 2 – rijetko; 3 – često; 4 – vrlo često) sudjeluju u nestrukturiranim, receptivnim aktivnostima u vezi s popularnom kulturom (npr. slušanje glazbe, druženje s prijateljima, provođenje vremena s obitelji, konzumiranje *online* sadržaja, aktivno sudjelovanje u sportu, igranje digitalnih igara i odlazak u kino ili na filmski festival, dok u svim preostalim ispitivanim aktivnostima sudjeluju relativno rijetko ($M \leq 2.41$). Naravno, s obzirom na to da je riječ o uzorku srednjoškolaca, ne iznenađuje podatak da gotovo svi intervjuirani učenici imaju dodir s nekim oblikom slušanja glazbe, bilo u klubovima, na koncertima ili u kući. Pritom slušaju različite glazbene žanrove poput rocka, metala, elektroničke glazbe, rapa / hip hopa, popa (domaćeg i stranog), džeza, ovisno o vlastitom ukusu. Međutim, većina sudionika, bez obzira na lokaciju, izjavljuje kako je trenutačno najpopularniji glazbeni žanr koji mladi preferiraju *cajka*, tj. skup glazbenih izričaja obično nazivanih novo-komponirana narodna glazba, turbofolk, trap-cajka i slično. Neki su o cajkama govorili u negativnom kontekstu, kao o glazbi koju baš nikada ne bi slušali, međutim najveći broj učenika barem povremeno odlazi u klubove u kojima se pušta takva vrsta glazbe i većina će priznati da ta glazba dominira kao oblik grupnog iskustva i zabave. Čak i oni koji to, prema vlastitom iskazu, ne preferiraju i nikada ne bi slušali kod kuće, s prijateljima posjećuju takva mjesta kako bi se uklopili u šire društvo. Podaci generalno sugeriraju kako većina sudionika iz istraživanja ima vrlo fleksibilan i fluidan glazbeni ukus pa prvo što kažu, upitani što slušaju, jest da uglavnom mogu slušati sve. Gotovo zanemariv broj pokazuje privrženost isključivo jednom glazbenom žanru ili govori o glazbi u kontekstu snažnog identitetskog određenja. U govorenju o svojem glazbenom ukusu nekoliko sudionika iz velikoga grada upotrijebilo je pojam „alternativna glazba“, misleći pod tim na razne žanrove poput džeza, bluesa, alternativnog rocka, eksperimentalnog hip hopa, metala, indie glazbe. Neke od tih žanrova (npr. određenje indie, džez ili alternativni rock) sudionici iz ruralnog središta nisu spomenuli nijednom, dok su rock (posebno ex Yu rock) i rap spominjali na svim trima lokacijama. Nekoliko sudionika iz maloga grada iskazalo je privrženost elektroničkoj glazbi, ali iz priloženog vidimo da su otvoreni i za cajke:

Pa ovaj tehno, ta elektronska glazba, to mi volimo i slušamo. Dobro, možemo mi cajke, nemamo ništa protiv toga, ali većinu vremena smo na elektronskoj glazbi. (Ranka, mali grad)

Vinka naglašava niz raznolikosti u glazbenim preferencijama, ali i činjenicu da to ne utječe na oblike druženja:

Pa jako se razlikujemo, ima onih koji slušaju folk i nekih koji slušaju metal i naše i miješano. Nije onak da se ljudi više druže s ljudima koji slušaju istu glazbu. (Vinka, veliki grad)

Većina sudionika povremeno gleda filmove, uglavnom trilere i znanstvenu fantastiku, s tim da neki od njih idu u kino, pritom nešto češće učenici iz velikoga grada. Naravno takav nalaz ne čudi s obzirom na to da je izbor kinopredstava u malom gradu i ruralnom središtu bitno oskudniji, a modernih tzv. *multiplex* kina u njihovim sredinama uopće nema. Televizija nije osobito zastupljena u slobodnom vremenu te se filmovi gledaju na internetu, na platformama poput Netflix, a internet općenito većini učenika predstavlja glavni izvor informiranja. Gotovo svi, neovisno o lokaciji, koriste neki vid društvenih mreža, poput Facebooka, Instagrama, Reddita, Snapchata i sl. Manji broj učenika u slobodno vrijeme čita knjige, a nešto je više takvih među učenicima iz velikoga grada. Također, ni volontiranje nije izrazito popularna slobodna aktivnost. Tek nekoliko učenika iz malog i velikoga grada spomenulo je iskustvo volontiranja, dok je jedna sudionica iz ruralnog središta izrazila želju, no za takve mogućnosti u svojoj sredini ne zna. Ovdje treba dodati da su navedeni nalazi u suglasju s rezultatima anketnog istraživanja koji potvrđuju da je sudjelovanje u kreativnijim aktivnostima (npr. pisanje priča, romana, pjesama), kao i u strukturiranim aktivnostima (npr. volontiranje ili sudjelovanje u klubovima/organizacijama s posebnim interesima) te onima koje su više povezane s tzv. visokom kulturom (npr. sudjelovanje u izvedbenim umjetnostima kao što su skladanje, pjevanje, gluma, te posjećivanje muzeja/galerija/izložbi) među srednjoškolicima relativno rijetko ($M \leq 2.41$ na ljestvici: 1 – nikad; 2 – rijetko; 3 – često; 4 – vrlo često) (Franc i sur., 2021.).

U ruralnom središtu ograničene su mogućnosti i u vezi s izborom sportskih aktivnosti. Učenici najčešće igraju nogomet i košarku, dok se učenice rijetko bave sportom jer, kako ističu, uglavnom nema ni uvjeta. U velikom gradu sportom se podjednako bave i učenici i učenice, a s obzirom na to da je izbor značajno veći, spominju sportove poput tenisa, džuda, jahanja, boksa, biciklizma, odbojke itd., dok je nogomet manje popularan nego na ostalim dvjema lokacijama.

O dominaciji mobitela i društvenih mreža jasno govori Irena:

Dosta manje moji vršnjaci gledaju televiziju, ne čitaju novine i portale. Baš je neki dan profesorica iz engleskog pitala čitamo li mi te portale, i onda su rekli 'samo ako nešto iskoči', kao neka upadljiva vijest, inače u slobodno vrijeme provodimo na mobitelu, po Instagramu, Facebooku. (Irena, ruralno središte)

Sanela se osvrnula na sportske aktivnosti i evidentne probleme za mlade u svojoj sredini:

Što se tiče sportskih aktivnosti, toga nema, većinom nogomet, a i to zavisi. Većinom za dečke, imaju termin i bude im dvorana otključana, ovako drugih nekih aktivnosti nema. Mislim bilo bi nas koji bi nešto i trenirali na primjer da otvore tu nešto, neku teretanu ili samo neku dvoranu koja će biti dostupna svima, a ovako u sklopu škola i nisu baš dostupne kad škola nije otvorena. (Sanela, ruralno središte)

Kulturne aktivnosti poput odlaska u kazalište, na koncerte klasične glazbe, u muzeje ili na izložbe sudionici u malom broju prakticiraju izvan školskih obaveza, iako neki, najčešće iz velikoga grada, ponekad s roditeljima ili prijateljima odu u galeriju ili u kazalište. Učenici iz manjih sredina nekoliko puta godišnje posjećuju kulturne manifestacije koje promoviraju tradicionalnu, zavičajnu kulturu njihova kraja, kamo također odlaze s roditeljima ili prijateljima.

Nalazi pak anketnog istraživanja, slično kao i u slučaju kulturne otvorenosti, nacionalizma i prihvaćanja nacionalnih i vjerskih manjina, u razmatranju kulturne participacije mladih ukazuju da veličina, odnosno urbaniziranost mjesta u kojima je škola smještena, kao i socioekonomski status mjesta, nisu značajni korelati učestalosti kulturne participacije srednjoškolaca.³ K tome, ni učenička procjena mjesta gdje žive (veliki grad; predgrađe ili okolica velikoga grada; mali grad; selo) nije se pokazala značajno povezanom s kulturnom participacijom izuzev u slučaju aktivnog sudjelovanja u sportu, pri čemu su učenici koji su izjavili da žive u većim mjestima ujedno iskazivali da se nešto češće aktivno bave sportom (Franc i sur., 2021.).

Kad je riječ o motivima i barijerama za sudjelovanje u kulturnim aktivnostima, rezultati anketnog istraživanja sugeriraju da su učenici općenito unutarnje faktore (izostanak interesa i mišljenje da osoba neće uživati u samoj aktivnosti) prije negoli vanjske, praktične (dostupnost, skupoća) doživljavali važnim barijerama za sudjelovanje u kulturnim aktivnostima. S druge pak strane, na općoj razini hedonistički motivi (zabava i užitak) bili su primaran razlog za sudjelovanje, koji su bili praćeni samoaktualizirajućim (učenje novih vještina i izazov) te socijalizacijskim motivima (upoznavanje novih ljudi i uklapanje) (Franc i sur., 2021.).

³ Samo u slučaju čestine čitanja i odlaska u knjižnicu proporcija varijance koja se mogla objasniti varijablama na razini škole (ICC) bila je veća od .05 te je provedena višerazinska analiza koja međutim nije pokazala značajan doprinos nijednog od razmatranih prediktora na razini škole.

5. Rasprava

Bez obzira na to što se svijet odraslih često koristi pojmom kulture i baštine da bi naglasio određenu nacionalnu kulturu s etničkim i vjerskim predznakom, skoro nitko od naših sudionika nije imao takve asocijacije iako su poticani da kažu što sve može biti kultura, što je njihova vlastita kultura i slično.

Kad je riječ o odnosu prema manjinama, naši nalazi su jednim dijelom u skladu s nalazima dosadašnjih istraživanja mladih u Hrvatskoj koja općenito pokazuju da adolescenti izražavaju najveću socijalnu distancu prema Romima u odnosu na druge skupine (Blažević Simić, 2011.; Čačić-Kumpes i sur., 2014.; Gvozdanović i sur., 2019.; Hrvatić, 2004.). Naši sudionici često su se referirali na Rome kao različite po kulturi s obzirom na to da su se sretali s njima u osnovnoj školi i da je njima to prva asocijacija na različitost kulture i raznolikost među vršnjacima. O položaju te manjine govori i činjenica da nismo nijednog Roma mogli pronaći u gimnaziji, dok ih nekolicina pohađa nastavu u negimnazijskim programima. Mali broj učenika iskazao je negativan stav prema Romima spominjući krađe i nasilje. No, relevantni su i oni odgovori koji nisu eksplicitno negativni, ali govore o nepostojanju kontakta sa zajednicom koju percipiraju kao drugačiju. Iz nekih naoko pozitivnih primjera (kada sudionica govori kako je *za sada* sve u redu) izbija tvrda stereotipizacija i očekivanje nečijeg negativnog ponašanja. Ipak, važno je napomenuti kako je dio sudionika iskazao svijest o dvostrukoj stigmatizaciji kojoj su izloženi neki Romi i suosjećanje zbog takve dvostruke stigmatizacije; riječ je o Romima koji iz svojeg naselja dođu u hrvatsko selo, tamo kupe kuću i žive, a po mišljenju naših sudionika nikad neće biti prihvaćeni kao i njihovi susjedi, bez obzira na neke pozitivne primjere integracije. S druge strane, za svoje sunarodnjake Rome postaju izdajice koji su izašli iz zajednice i otišli živjeti izvan romskog naselja.

U ruralnom središtu, gdje postoji značajna srpska manjina, također nismo naišli na naglašavanje etničke i vjerske komponente pojma kulture ili identiteta, ni na značajniju socijalnu distancu. Također, u našim razgovorima sa srednjoškolcima nismo naišli ni na primjere odvajanja mladih, u kafićima ili drugim mjestima na kojima bi prevladavali pripadnici ove ili one nacionalnosti. Neki učenici su se referirali na incidente o kojima su čuli, drugi su pak svjesni da se pripadnici srpske manjine mogu osjećati nelagodno prilikom nekih manifestacija u kojima se naglašava hrvatski nacionalni i vjerski identitet (posebno u obilježavanjima datuma iz Domovinskog rata), ali ono što dominira u njihovim odgovorima jest svojevrsna generacijska i školska integracija, bez odvajanja ili percepcije o kulturnoj različitosti. S obzirom na ekonomski prosperitet te sredine zasnovan na turizmu i prirodnim ljepotama stekli smo dojam da je upravo ta činjenica, postojanje određene perspektive, zaposlenja, uz kontakte s ljudima (turistima) iz cijelog svijeta pridonijela smanjivanju socijalne distance i generacijskom prevladavanju jednog dijela dubokih podjela uzrokovanih ratom prije tri desetljeća.

Sveukupno rezultati i kvalitativnog i kvantitativnog dijela istraživanja ukazuju na primat subnacionalnih i nacionalnih identifikacija nad nadnacionalnim identitetima kao što su Europa, EU i čovječanstvo. K tome, nalazi sugeriraju da su učenici donekle više kulturno otvoreni nego nacionalistički nastrojeni iako sveukupno iskazuju neutralan stav na tim dvjema orijentacijama. Također treba spomenuti i nalaz iz anketnog istraživanja o razlici etničkog ili građanskog definiranja nacije pri čemu prednost ima građanski koncept nasuprot etničkom. Kad je riječ o primatu nacionalnog i regionalnog identiteta nad nekim nadnacionalnim identitetima, naši su nalazi u suglasju s onima iz navedenih postojećih istraživanja. Važno je primijetiti da pojam Balkana nije spomenuo skoro nitko u malom gradu ili ruralnom središtu, ali je zato često spominjan među mladima u velikom gradu. Balkan u izjavama mladih nikako nije primarno geografska odrednica, on ima više simboličkih značenja, za dio mladih taj pojam se odnosi na druge, na istočno susjedstvo, označava nešto divlje, necivilizirano, neprihvatljivo, ali može imati i pozitivne konotacije spontanosti i neustogljenosti. Dok je za većinu onih koji su spominjali Balkan nesumnjivo da Hrvatska od tog pojma ne može biti izuzeta, dio mladih htio je sebe i svoje bližnje (rodbinu i prijatelje) odvojiti od tog pojma, označavajući neke druge stanovnike Hrvatske Balkancima, dok su drugi tvrdili da naša kultura predstavlja mješavinu europske i balkanske kulture. Kvalitativni dio našeg istraživanja ima najviše poveznica s istraživanjem koje su proveli Ross i sur. (2017.) ne samo po tome što je riječ o dvije bliske kvalitativne metode (individualni intervju u našem slučaju i fokus grupe u njihovom), nego i zbog rezultata koji ukazuju na paralelne konstrukcije identiteta u skladu s mjestom, regijom, nacijom ili označiteljem poput Balkana. Između tog istraživanja i našeg prošlo je sedam godina i to se također osjeća: među našim sudionicima manje je nesigurnosti oko europeizacije Hrvatske, a čini se da su naši sudionici i manje spominjali sam pojam Balkana. U oba istraživanja nalazimo izjave mladih ljudi koje mogu poslužiti kao empirijska verifikacija poznate teze o postojanju balkanizma koju je razvila Maria Todorova (2009.) šireći diskurs postkolonijalne teorije i obogaćujući proces osvještavanja predrasuda i stereotipa koje postoje kako unutar akademske zajednice, tako i u svim drugim sferama društva, uključujući svakodnevni život ljudi. Tu se posebno ističe engl. koncept *nesting balkanisms* ili vrlo sličan pojam *nesting orientalisms* koji je koristila Bakić-Hayden (1995.). Riječ je o esencijaliziranom konstrukturu Drugih kao primitivnijih, nekulturnijih, manje europskih gledajući prema istoku i jugu; čak su i vrlo mladi sudionici iz istraživanja koje su proveli Ross i sur. (2017.:142) navodili primjere „kako za Hrvate Balkan počinje u Bosni, za Bosance počinje u Srbiji, za Srbe u Rumunjskoj...“. Mnogi naši sudionici smatraju, u skladu sa stereotipima, da je prava Europa na zapadu, a da mi nismo još dovoljno civilizirani da bismo pripadali tom krugu. U vrijeme pisanja ovoga rada u medijima su dominirali izvještaji sa Svjetskog prvenstva u nogometu za muškarce, a jedan od tekstova počinje sljedećim riječima:

Fenomen primitivnih balkanskih plemena koja svoje razmirice nastoje riješiti nasilnim putem često je predmet disertacija uglednih svjetskih povjesničara, sociologa, psihologa... Novi prilog njihovoj temi zabilježen je na Mundijalu u Kataru. Svi svjetski mediji plasirali su informaciju o sukobu navijačkih skupina s obilježjima Srbije i – Albanije!? Bijeli protiv crnih ‘orlova’ na festivalu radosti, veselja i nogometa. (Bariša, 2022.)

Višestruka reprodukcija stereotipa i gruba ideologizacija medijska je svakodnevica, no takav diskurs nije samo medijski. Sudionica istraživanja iz maloga grada, Dora, koja je izjavila kako bi Engleska, Francuska i Njemačka trebale biti primjer civiliziranosti koja se gubi kako se približavamo Balkanu, upitana je li te koncepte susrela na internetu, u školi ili roditeljskom domu, odgovara:

Bilo je i u školi, na sociologiji i psihologiji, to je bilo super... A volim i doma sama čitati ... Dora (mali grad)

Nalazi o kulturnoj participaciji mladih uglavnom potvrđuju nalaze iz prijašnjih istraživanja i još ih zaoštravaju zbog sve većeg značaja popularne kulture i slabije zastupljenosti sadržaja koji su bili karakteristični za pojam visoke kulture i također različitih oblika strukturiranih i kreativnih aktivnosti. Na prvom mjestu u nalazima anketnog istraživanja, što je potvrđeno i u kvalitativnom dijelu, nalazi se slušanje glazbe, samostalno i kao oblik druženja i izlazaka. Ponovno je naše očekivanje različitosti s obzirom na urbanu ili ruralnu sredinu donekle iznevjereno; kad je riječ o glazbi, dominantni obrazac su cajke u svim trima sredinama. Naravno, postoje i razlike, u velikom gradu bilo je nešto više onih koji su se od te glazbe imali potrebu ograditi, ali gledano u cjelini, takvi su malobrojni, a čak i većina od tih malobrojnih „ide na cajke“ jer „ide većina prijatelja i vršnjaka“. Pritom glazba, koja primarno dolazi iz Srbije (i nešto manje iz Bosne i Hercegovine, ali i iz drugih regija uključujući zadnjih godina i Hrvatsku) donekle se preklapa s glazbom koja se nekad nazivala „novokomponirana narodna glazba“, a devedesetih godina, zbog naglašenog *beata* i upotrebe ritam-mašina i sintesajzera nazvana je turbofolk. Gotthardi-Pavlovsky (2014.) je vrlo sustavno opisao razdoblja nastajanja te glazbe i njezine različite oblike, predlažući primjerenije pojmove poput tradicijske glazbe i popularne glazbe. No, ljudi i dalje koriste kolokvijalne pojmove, a istraživanje Gotthardi-Pavlovskog završava nešto prije velikog vala nove glazbene forme i cijele scene, odnosno spajanja (t)rap stila s cajkama, što se u Hrvatskoj obično zove „trepcajka“ a u Srbiji „trepfolk“. U Hrvatskoj je više puta, od devedesetih do sada, kroz medije i javne tribine, priopćenja udruga i drugih aktera javnosti, nastao diskurs koji se protivi toj glazbi i koji je u svojim medijskim ekspresijama često poprimao udžbeničke primjere moralne panike. Taj diskurs protiv turbofolka/cajki zapravo se dijeli na dva dominantna narativa. Jedan je po samorazumijevanju urbani, rokerski, elitistički diskurs koji se zgraža nad glazbom i tekstovima, a drugi je pak čisto nacionalistički kojem smeta što ta glazba dolazi iz Srbije. Međutim, moralna panika koja se u

većoj ili manjoj mjeri javlja već dva desetljeća nije uspjela spriječiti veliku popularnost te glazbe kod mladih u Hrvatskoj. Za dio naših sudionika upravo je snažna prisutnost te glazbe u Hrvatskoj dokaz da ne spadamo u „srednju Europu“, nego na Balkan. U različitim razdobljima u Srbiji, mjestu nastajanja turbofolka i kasnijih srodnih glazbenih pravaca, također postoji otpor prema toj glazbi i dva dominantna narativa unutar tog otpora. Slično kao i u Hrvatskoj, s jedne strane su liberalni, rokerski i proeuropski orijentirani, elitistički akteri, a s njima su u mržnji prema turbofolku i nacionalistički akteri koji se također opiru toj glazbi jer smatraju da ugrožava srpsku glazbu i prijeti „teheranizacijom“, gubljenjem tradicionalnih nacionalnih izričaja u smjeru previše prema Orijentu. Novija istraživanja autora iz Srbije (Kulenović i Banić Grubišić, 2019.; 2022.) provedena u razdoblju zamaha trepfolka pokazuju nastanak novih aktera, na tragu urbane alternativne scene, koji prerađuju značenja turbofolka iz devedesetih, također i značenja Balkana, stvarajući novu formulu – umjesto nekadašnje u kojoj je razlikovni par civilizirana Europa nasuprot primitivnom Balkanu, sada je riječ o (pozitivnim) emocijama nasuprot (negativnom) razumu, o (pozitivnoj i željenoj) autentičnosti nasuprot (negativnom i lažnom) pozerstvu. Također i Dumnić Vilotićević (2020.) naglašava promjene u diskursu, posebno u svjetlu nove trepfolk-scene, koristeći pojam „autobalkanizma“. U kontekstu našeg istraživanja važno je naglasiti kako su sudionici iz velikoga grada jednim dijelom dobro upoznati s novom scenom koju kod nas zovu trepcajkama, a dio slenga koji se među mladima u Hrvatskoj širi i donosi nove pojmove poput „gäsera“ svoje korijene ima upravo u srpskoj trepfolk sceni. Kao što je izraz „ide gas“ i pojam gäsera (kao svojevrsnog spoja između šminkera i štemera) nedavno prošao svoj put od uskih krugova i supkulturnih scena Beograda do *mainstream* upotrebe u Srbiji, baš kao i pojam brijanja nekad u Hrvatskoj (Perasović, 2001.), tako je šarena žanrovska porodica glazbenih izričaja zvanih cajka nesumnjivo postala (neslužbeni) *mainstream* među mladima u Hrvatskoj, što potvrđuju i nalazi našeg istraživanja.

6. Zaključci

Veliki broj učenika, odgovarajući na pitanja u vezi s kulturnim identitetima, ponajviše se referirao na regionalnu pripadnost, pogotovo u malom gradu i ruralnom središtu. Izostalo je naglašavanje nacionalnog i konfesionalnog identiteta, iako manji broj sudionika jest istaknuo važnost identificiranja kao pripadnika određene etničke ili vjerske grupe, potaknut pitanjima o Europi i europskom identitetu. Odmak od pridavanja važnosti tim identitetskim odrednicama u nekim slučajevima (iskazima) vidimo kao opreku referentnom okviru njihovih roditelja, i to ne u nekom buntovno-mladenačkom smislu, već u kontekstu promjene pogleda na suvremeni društveni kontekst i želje za drugačijim rangiranjem unutar vlastitog vrijednosnog okvira. Različitost među vršnjacima doživljena je drugačije s obzirom na veličinu sredine u kojoj se škola nalazi, pa tako veliki grad predstavlja mjesto iznimne homogenosti gdje se različitost u kulturi i identitetu kod većine sudionika i ne doživljava, posebno ne u nekom esenci-

jalističkom smislu. U ruralnom središtu gdje živi značajna srpska nacionalna manjina različitost zasnovana na etničkoj i vjerskoj pripadnosti među učenicima doživljena je kao sekundarna i nema težinu kulturne različitosti budući da većina ističe ekonomske i druge aspekte života kao primarne i one koji nadilaze podjele. Jedino u malom gradu, zbog prisutnosti romske manjine, nailazimo na nekoliko klasičnih izjava koje reproduciraju stereotipe, ali su i tu takve izjave u manjini. Ipak, prešutni proces *othering* i doživljaj potpune kulturne različitosti spram neke etničke grupe jedino je tamo dio naših nalaza.

Nadalje, ustvrdili smo postojanje pojma balkanska kultura u narativima učenika, posebno u velikom gradu, što je svakako zanimljivo jer pokazuje izrazito vezivanje kulture uz norme i vrijednosti budući da ih je većina balkansku kulturu prikazala kao nešto negativno, ali s jasnim paralelnim pozicioniranjem te kulture unutar Hrvatske. Snažno je prisutno (ili pozitivno, ili češće negativno) stereotipiziranje Balkana u skladu s pojmom balkanizma koji je razradila Todorova (2009.).

Kada je riječ o kulturnoj participaciji, oblici koji bi tradicionalno spadali u visoku kulturu, uz kreativne i strukturirane aktivnosti, slabo su zastupljeni. Dominira popularna kultura s glazbom na prvom mjestu, pri čemu u svim trima sredinama kao najčešći oblik zabave uz glazbu jesu cajke, što možemo nazvati (neslužbenim) *mainstream* obrascem među srednjoškolcima.

Iz perspektive šireg sociološkoga konteksta rasprave o kulturi, identitetu i kulturnoj participaciji možemo zaključiti kako u našim nalazima postoje elementi bliski nekadašnjem naglašavanju strukturalnog determinizma i djelovanja tvrdih, ekonomskih varijabli. To se, primjerice, vidi u razlici između velikoga grada i ponude aktivnosti za mlade koja tamo postoji, spram nepostojanja infrastrukture za sportske i druge aktivnosti u ruralnom središtu. S druge strane, postoji i niz elemenata koji potvrđuju suvremenije, postmoderne oblike paralelnih identifikacija i labavijih granica između životnih stilova, bez bitnih razlika između velikoga grada, malog mjesta ili ruralnog središta.

Literatura

1. Amanović, M. i Solenički, M. (2021). Euroskepticizam mladih u Hrvatskoj. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, 15 (3-4): 87-99.
2. Anderson, B. (1983). *Imagined Communities*. London: Verso.
3. Bakić-Hayden, M. (1995). Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review*, 54 (4): 917-931.
4. Bariša, M. (2022). Srbija je prvak u skandalima i taktičkom neredu: iz skoro svake akcije može pasti gol ili ozbiljan incident! *Jutarnji list*. <https://sportske.jutarnji.hr/sn/nogomet/sp2022/srbija-je-prvak-u-skandalima-i-taktickom-neredu-iz-skoro-svake-akcije-moze-pasti-gol-ili-ozbiljan-incident-15282603>. (Pregledano 3. prosinca 2022.)
5. Benčić, A. (2015). *Socijalna konstrukcija kolektivnih sjećanja na Domovinski rat* (doktorska disertacija). Zagreb: Filozofski fakultet.
6. Bjelajac, S. i Pilić, Š. (2005). Odnos identiteta i želje za priključenjem Hrvatske Europskoj uniji studenata nastavnčkih studija u Splitu. *Revija za sociologiju*, 36 (1-2): 33-54.
7. Blažević Simić, A. (2011). Socijalna distanca hrvatskih srednjoškolaca prema etničkim i vjerskim skupinama. *Pedagoški istraživanja*, 8 (1): 153-168.
8. Bourdieu, P. (2011 [1979]). *Distinkcija: društvena kritika suđenja*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
9. Castells, M. (2002). *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.
10. Clarke, S. (2008). Culture and identity, in: Bennett, T. and Frow, J. (Eds.). *The Sage handbook of cultural analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
11. Čačić-Kumpes, J.; Gregurović, S. i Kumpes, J. (2012). Migracija; integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 42 (3): 305-336.
12. Čorkalo Biruški, D. and Ajduković, D. (2012.a). Parallel worlds of divided community: Time does not make much difference, in: Simić, O.; Volčić, Z. and Philpot, C. R. (Eds.). *Peace psychology in the Balkans: Dealing with a violent past while building peace* (New York: Springer).
13. Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2012b). *Škola kao prostor socijalne integracije djece i mladih u Vukovaru*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.
14. Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2012c). Što određuje međuetničke stavove u podijeljenoj zajednici? *Društvena istraživanja*, 21 (4): 901-921.
15. Čorkalo Biruški, D.; Jelić, M.; Ivanec, T. P.; Pehar, L.; Uzelac, E.; Rebernjak, B.; Kapović, I. (2019). *Obrazovanje nacionalnih manjina i međuetnički stavovi u Hrvatskoj. Stanje, izazovi, perspektive*. Friedrich-Ebert-Stiftung: Zagreb.
16. DiMaggio, P. (1987). Classification in Art. *American Sociological Review*, 52 (4): 440-455.
17. Dumnić Vilotijević, M. (2020). The Balkans of the Balkans: The Meaning of Autobalkanism in Regional Popular Music. *Arts*, 9 (2): 70.
18. Džambazović, R. and Gerbery, D. (2021). Global Cultural Identity Among Young People in Slovakia. *Slovenský národopis*, 69 (3): 359-380.

19. Franc, R.; Sučić, I; Pavlović, T.; Maglić, M.; Milas, G. (2021). Country-based Report Measuring Cultural Literacy and Participation (Croatia), in: Franc, R.; Soler-i-Marti, R.; Pavlović, T.; Milas, G.; Maglić, M.; Sučić, I. *CHIEF (Cultural Heritage and Identities of Europe's Future) WP3: Survey of young people's cultural literacy*. Deliverable 3.2: Cross-national comparison. <https://cordis.europa.eu/project/id/770464/results>. (Pregledano 9. listopada 2022.)
20. Gotthardi-Pavlovsky, A. (2014). *Narodnjaci i turbofolk u Hrvatskoj: zašto ih (ne) volimo?* Zagreb: Naklada Ljevak.
21. Gvozdanović, A.; Ilišin, V.; Adamović, M.; Potočnik, D.; Baketa, N.; Kovačić, M. (2019). *Istraživanje mladih u Hrvatskoj 2018./2019.* Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.
22. Holt, D. B. (1998). Does cultural capital structure American consumption?. *Journal of consumer research*, 25 (1): 1-25
23. Hrvatić, N. (2004). Romi u Hrvatskoj: Od migracija do interkulturalnih odnosa. *Migracijske i etničke teme*, 20 (4): 367-385.
24. Ilišin, V. (1999). Slobodno vrijeme mladih s posebnim osvrtom na ruralnourbani kontinuum. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i socio-kulturnog razvoja*, 143: 21-44.
25. Ilišin, V. i Radin, F. (2007). *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
26. Kalanj, R. (1995). Kulturna tranzicija. *Revija za sociologiju*, 26 (3-4): 231-240.
27. Klarić Rodik, P.; Penzar, D. i Srbljinović, A. (2005). Etnička mobilizacija i etnički sukob: dva izvorna modela, u: Klarić Rodik, P. (Ur.). *Formalni modeli društvenih sukoba*. Zagreb: FF-press.
28. Kulenović, N. i Banić Grubišić, A. B. (2019). „Cepaće se neki narodnjaci!“: nova čitanja turbofolka. *Issues in Ethnology Anthropology*, 14 (1): 47-78.
29. Kulenović, N. i Banić Grubišić, A. B. (2022). „Kap kiše u okeanu za kafanu na Balkanu“: balkanski „barbarogenij“ u narativima turbotronik scene. *Issues in Ethnology Anthropology*, 17 (1): 159-189.
30. Maldini, P. (2006). Obnovljena religioznost i demokratizacija hrvatskog društva. *Društvena istraživanja*, 15 (86): 1105-1125.
31. Maldini, P. (2019). The sociocultural and ideological determinants of memory culture in Croatian society, in: Pavlaković, V. and Pauković, D. (Eds.). *Framing the Nation and Collective Identities*. London: Routledge.
32. Mihelj, S. (2001). Identiteti i globalizacija: mitovi i realnost. *Revija za sociologiju*, 32 (3-4): 147-154.
33. Perasočić, B. (2001). *Urbana plemena: sociologija subkultura u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
34. Pettigrew, T. F. and Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90: 751-783.
35. Pettigrew, T. F., and Tropp, L. R. (2008). How does inter-group contact reduce prejudice: Meta-analytic tests of three moderators. *European Journal of Social Psychology*, 36: 922-934.

36. Ross, A.; Puzić, S. and Doolan, K. (2017). Balkan and European? Place Identifications of Young People in Croatia. *Revija za sociologiju*, 47 (2): 125-150.
37. Schiappa, E.; Gregg, P. B. and Hewes, D. E. (2005). The parasocial contact hypothesis. *Communication Monographs*, 72: 92-115.
38. Smith, A. D. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.
39. Švob-Đokić, N. (2008). Kontekst kulturne industrijalizacije, u: Švob Đokić, N.; Primorac, J. i Jurlin, K. (Ur.). *Kultura zaborava: industrijalizacija kulturnih djelatnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
40. Tajfel, H. and Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup relations, in: Austin, W. G. and Worchel, S. (Eds.). *Psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks-Cole.
41. Tajfel, H. and Turner, J. C. (2004). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior, in: Jost, J. T. and Sidanius, J. (Eds.). *Political Psychology*. New York / Hove: Psychology Press.
42. Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
43. Tonković, Ž., Krolo, K. i Marčelić, S. (2014). Kulturna potrošnja i glazbene preferencije mladih: razvoj tipologije na primjeru Zadra. *Revija za sociologiju*, 44 (3): 287-315.
44. Turner, J. C.; Oakes, P. J.; Haslam, S. A.; McGarty, C. (1994). Self and collective: Cognition and social context. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20 (5): 454-463.
45. Türken, S. and Rudmin, F. W. (2013). On psychological effects of globalization: Development of a scale of global identity. *Psychology & Society*, 5 (2): 63-89.
46. Yaish, M. and Katz-Gerro, T. (2012). Disentangling 'cultural capital': The consequences of cultural and economic resources for taste and participation. *European Sociological Review*, 28 (2): 169-185.
47. Žeželj, I.; Ioannou, M.; Franc, R.; Psaltis, C.; Martinovic, B. (2017). The role of inter-ethnic online friendships in prejudice reduction in post-conflict societies: Evidence from Serbia, Croatia and Cyprus. *Computers in Human Behavior*, 76: 386-395.

Culture, Identity and Cultural Participation among Secondary School Pupils in Croatia*

Benjamin Perasović

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb, Croatia

e-mail: benjamin.perasovic@pilar.hr

Rašeljka Krnić

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb, Croatia

e-mail: raseljka.krnic@pilar.hr

Marina Maglić

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb, Croatia

e-mail: marina.maglic@pilar.hr

Abstract

In this paper, we investigate how secondary school pupils in Croatia understand and experience their cultural identity and forms of their cultural participation. As part of the international Horizon 2020 CHIEF project, qualitative research was conducted in Croatia, which included second-grade pupils from three secondary schools; one in a large city, another in a smaller urban centre, and the third in a rural area. We interviewed 60 pupils (twenty from each school) and nine teachers (three from each school) using a semi-structured form. Additionally, a survey was conducted in 28 secondary schools on more than 2,000 pupils as part of the project. Qualitative findings, supported by the survey findings, indicate that young people primarily identify themselves through the modes and patterns of place, region and nation, and only then through the modes and patterns of Europe and humanity. The differences between urban and rural environments did not prove to be decisive for the diversity of attitudes and forms of cultural participation of young people. Exposure to multicultural experiences seems to be more important, along with the economic dimension of the narrower region, which in some cases influenced the meaning young people attach to ethnic diversity in their own environment. Considering the high position of music on a scale of young people's most common forms of cultural participation, suggested by the survey results, the important finding of the qualitative part of the research is the dominance of styles in connection with popular music called 'cajka', regardless of the degree of urbanization (big city versus rural area).

Key words: culture, identity, cultural participation, adolescents.

* This project has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No. 770464. <https://doi.org/10.3030/770464>. This publication reflects only the views of the authors; the European Commission and Research Executive Agency are not responsible for any information it contains.